

Maria Stankowa

Sąd hrubieszowski w XV w.

Rocznik Lubelski 16, 27-40

1973

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA STANKOWA

SĄD HRUBIESZOWSKI W XV W.

Hrubieszów, dziś miasto powiatowe w woj. lubelskim, znajdował się w Polsce przedrozbiorowej w ziemi chełmskiej i był siedzibą starostwa niegrodowego. Przynależność administracyjna tego miasta i dóbr starościńskich budziła wówczas pewne wątpliwości, i to głównie wśród lustratorów królewszczyzn, co sprawiło, że umieszczali je czasem w woj. bełskim. Najprawdopodobniej przyczyna tych niepewności leżała w tym, iż wsie starościńskie nie tworzyły zwartej całości, lecz składały się z kilku części, spośród których jedne leżały w ziemi chełmskiej, inne zaś w pow. horodelskim należącym do woj. bełskiego¹. Z powodu braku źródeł nie wiadomo, w jakich okolicznościach ustalili się taki właśnie podział administracyjny. Możliwe, że ma to związek z losami pow. horodelskiego, dość burzliwymi i zmiennymi. Rozciągał się on po obu brzegach Bugu, sąsiadując na zachodzie z ziemią chełmską, na południu z pow. grabowieckim i bełskim. Wszystkie te jednostki administracyjne wchodziły w skład Rusi Czerwonej, włączonej do Polski w 1341 r. przez Kazimierza Wielkiego. Oddane następnie zostały przez króla we władanie księcia litewskiego Jerzemu Narymuntowiczowi, z którym po śmierci Kazimierza zmuszony był toczyć walki król Ludwik Węgierski. Po ich zwycięskim zakończeniu Ludwik oddał Ruś Czerwoną księciu Władysławowi Opolskiemu, następnie sam nią bezpośrednio rządził, zamysłając włączyć ją do Węgier. Dopiero Jadwiga w roku 1387, mimo oporu księcia Władysława Opolczyka, włączyła ostatecznie Ruś do Korony.

Horodło jednak przechodziło inne losy. W 1382 r. zagarnięte zostało przez księcia litewskiego Lubarta, następnie wraz z całą ziemią bełską w 1388 r. zostało przez Jagiełłę oddane Ziemowitowi IV jako wiano jego żony Aleksandry, rodzonej siostry króla. W 1413 r. oderwane zostało od księstwa bełskiego i oddane Witoldowi, następnie w 1428 r. zwrócone mazowieckim Piastom. Po śmierci Witolda najechał nań Świdrygiełło. Po jego klęsce Horodło zostało złączone z macierzystą ziemią bełską i przebywało pod panowaniem mazowieckich Piastów do 1462 r., tj. do włą-

¹ *Źródła dziejowe* (cyt. dalej: *Zr. dz.*), wyd. A. Jabłonowski, t. XVIII, Polska XVI wieku, cz. II, Warszawa 1902, s. 39 i 244—245. A. Jabłonowski przy omawianiu Rusi Czerwonej twierdzi, iż włość hrubieszowska została oderwana od pow. horodelskiego, jednak nie wie, kiedy to się stało ani z jakiej przyczyny. Omawia też szczegółowo położenie wszystkich działków tej włości i ich przynależność administracyjną. Niektóre z nich znajdowały się na prawym brzegu Bugu.

czenia bełskiego lenna do Korony. W czasie tych wszystkich najazdów, walk i zmian przynależności państwowej łatwo było o zagubienie się granic między Chełmem i Horodłem i to niezbyt trwałych, a może nawet nie mających daleko w przeszłość sięgających tradycji². Żywsza, a może i bardziej aktywna, była przynależność gospodarcza poszczególnych miejscowości do Hrubieszowa, niezależna od przynależności administracyjnej do jednostek wyższego rzędu, a być może luźno tylko z nimi związana.

Są to tylko hipotezy, a kwestia przynależności Hrubieszowa w wieku XIV jest nadal otwarta. Był wówczas Hrubieszów wsią, wiemy o tym z przywileju lokacyjnego wydanego przez Władysława Jagiełłę, który w roku 1400 zezwolił na zamianę wsi Rubieszów na miasto pod tą samą nazwą³.

Hrubieszów ma dość bogatą literaturę. W jej świetle występuje w postaci grodziska na terenie dawnych Grodów Czerwieńskich⁴, w postaci urbanizującego się ośrodka rzemieślniczo-targowego na skrzyżowaniu szlaków drożnych Chełm — Halicz i Włodzimierz — Zawichost, tworzącego samodzielny krąg gospodarczy już po upadku grodu Wołyń⁵ oraz jako starostwo niegrodowe w XVI w.⁶ Spotkać się również można w historiografii z usiłowaniami rozstrzygnięcia przynależności administracyjnej Hrubieszowa w XIV i w XV w.⁷ Posiada on też nawet swoją monografię⁸. Fakt, iż Hrubieszów nie występuje w okresie walk Kazimierza

² *Żr. dz.*, t. XVIII, cz. II, s. 11. A. Jabłonowski stwierdza chwiejność granic poszczególnych części woj. ruskiego: „pograniczne włości, a nawet powiaty całe długo jeszcze przedtem (tj. przed w. XVI p.a.) chwiały się co do swej przynależności właściwej, uważane za częśćkę raz tej, raz innej ziemi”.

³ Akta Grodzkie i Ziemskie (cyt. dalej: AGZ) z archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie, t. X, Lwów 1884, nr 32. Przywilej wydany we Lwowie dn. 29 IX 1400 r. Istniejąca w tekście przywileju nazwę Rubieszów spotyka się w księdze sądu w Hrubieszowie z lat 1429—1465 obok używanej częściej nazwy Hrubieszów, a nawet spotyka się nazwę Hrubieszowo. Jako przykład może posłużyć zapiska z roku 1429: „Actum in Hrubyeschowo feria quinta post festi s. Nicolai (8 XII) A.D. 1429 presentibus ibidem Wossio iudice chelmensi, Mathia wojewoda hrubeschowiensi, Stranczkone advocato de Hrubeschowo, Petro advocato hrubeschoviensi”. WAPL, Zapiski Ziemskie Chełmskie 1, k. 3v, zap. 44.

⁴ W. B. Antonowicz, *Archeologiczeskaja karta Wołyńskiej gubernii. Trudy XI Archeologiczeskiego Zjezda w Kijewie*, 1899; A. N. Nasonow, *Russkaja ziemia i obrazowaniej territorii drevnorusskago gosudarstwa*, Moskwa 1951; S. Nosek, *Materiały do badań nad historią starożytną i częściowo średniowieczną międzyrzeczca Wisły i Bugu*, „Annales Universitatis M. Curie-Skłodowska” 1951 (druk: 1957), sectio F, vol. VI; F. Persowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X—XI wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1962.

⁵ A. Poppe, *Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim*, „Studia Wczesnośredniowieczne” 1958, t. IV, s. 227—296.

⁶ *Żr. dz.*, t. XVIII, Ruś Czerwoną, cz. I, s. 186—187; cz. II, s. 244—245 (A. Jabłonowski).

⁷ H. Stamiński w pracy pt. *Powiat horodelski w 1472 r.* (Hrubieszów 1958), usiłując ustalić losy pow. horodelskiego, do którego zaliczył też i Hrubieszów, oparł się na szeregu dziełach i opracowaniach monograficznych, jak: O. Haleckiego, *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. I, Kraków 1919; A. Lewickiego, *Powstanie Świdrygiełły, ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną*, Kraków 1892; A. Prochaski, *Hołdy mazowieckie 1386—1430*, Kraków 1904; F. Stättnera, *Echa dawnej Łopatynszczyzny*, Brzeżany 1933. Oparł się też na wydanych przez S. T. Lubomirskiego w Warszawie w 1863 r. kodeksach dyplomatycznych księstwa mazowieckiego.

⁸ A. Wiatrowski, *Dzieje Hrubieszowa w świetle źródeł, dokumentów i zwyczajów historycznych*, Zamość 1957.

Wielkiego i Ludwika Węgierskiego o księstwo włodzimiersko-halickie⁹ każe przypuszczać, że grodu w tym czasie tam nie było. Miejscowość ta jednak, jak okazuje się z dalszego rozwoju historycznego, była ośrodkiem włości książęcych i z tego tytułu siedzibą władzy¹⁰.

Najprawdopodobniej, jak każdą większą włość książęcą na terenie państwa włodzimiersko-halickiego, tak i włość hrubieszowską nazywano powiatem¹¹. Włość ta, jako powiat, przeszła w XIV w. pod panowanie polskie z całym szeregiem innych powiatów ziemi chełmskiej¹², zachowując na razie swoje władze administracyjne. Tak można sądzić z uwagi na obecność w Hrubieszowie, i to jeszcze w wieku XV, w o j e w o d y, bowiem urzędnicy o tej nazwie, tak stwierdził A. Jabłonowski, stali na czele czerwonoruskich powiatów-włości, które autor ten utożsamia z drobnymi państewkami. Kompetencje wojewodów odpowiadały mniej więcej polskim kasztelanom lub starostom, byli bowiem i sędziami, i administratorami podległych im włości-powiatów¹³. Ze tak było istotnie, stwierdzają źródła, o których poniżej będzie mowa. Wojewoda hrubieszowski w ich świetle przedstawia się i jako sędzia, i jako administrator tamtejszej włości¹⁴.

Istnienie pow. hrubieszowskiego w wieku XV jest sprawą znaną w historiografii, są bowiem o nim wzmianki w niektórych publikowanych źródłach historycznych¹⁵. Wynikają z nich, że pow. hrubieszowski znaj-

⁹ Hrubieszowa nie wymienia umowa zawarta w 1366 r. między Kazimierzem W. a książętami litewskimi, dzieląca spadek po Bolesławie Jerzym II Trojdenowiczu między Polską a Litwą. Patrz H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, s. 231. To samo o walkach Ludwika Węgierskiego w 1377 r. Patrz J. Dąbrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego*, Kraków 1918, s. 303, 311. Księga sądowa hrubieszowska posiada dane o dworze w Hrubieszowie. Rejestr podatkowy ziemi chełmskiej z 1674 r. wspomina o zamku *Arx hrubieszoviensis*. Mieszkał w nim wówczas oficjalista (*factor*) Leśniowski z żoną, synem i córką oraz pięć osób służebnych. WAPL, Castr. Chełm. z lat 1601—1706, s. 85v.

¹⁰ Według A. Poppego (*op. cit.*, s. 257) pierwsza wiadomość o Hrubieszowie pojawia się w wieku XIII w *Latopisie Hipackim*.

¹¹ *Zr. dz.*, t. XVIII, cz. II, s. 17. Jabłonowski widzi genezę powiatów czerwonoruskich w istniejących tam drobnych włościach—państewkach.

¹² Spośród powiatów ziemi chełmskiej tylko jeden pow. krasnostawski, obok chełmskiego, wykształcił się pod panowaniem polskim jako powiat sądowy. Powiaty: hrubieszowski, lubomski i ratneński pozostały jako starostwa niegrodowe, a Szczębrzeszyn stał się powiatem prywatnym oddanym przez Ludwika Węgierskiego Dymitrowi z Goraja po roku 1377. M. Stankowa, *Feudalny powiat szczębrzeski* (w przygotowaniu).

¹³ *Zr. dz.*, t. XIV, cz. II, s. 84.

¹⁴ Ślady władzy gospodarczej wojewody widoczne są jeszcze w XV w. Piotr, wojewoda hrubieszowski, zajął w 1464 r. było należące do Barbary, wdowy po chorążym ziemi chełmskiej Aleksandrze Pythkowskim, siostry Jana Hryczka z Pomorzana h. Kierdej, starosty trembowelskiego, dzierżawcy krasnostawskiego, i zaprowadzić je kazał do dworu w Hrubieszowie. WAPL, Zap. Ziem. Chełm. 1, k. 64v.

¹⁵ A. Maciejowski w *Historii ustawodawstw słowiańskich*, Warszawa 1858, s. 413 zamieścił uchwalone w Krasnymstawie w 1477 r. *Statuta terrigenarum omnium in terra et districtu chełmensi, crasnostaviensi, hrubieszoviensi, szczębrzeszynensi*. Tekst tej uchwały znajduje się w księdze ziemskiej krasnostawskiej z lat 1470—1534, k. 100—102. T. Wierzbowski w *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, Pars I, 1812, podaje tekst wici królewskich z 1485 r., zwołujących pospolite ruszenie poszczególnych ziem, m. in. „[...]in terra chełmensi cum districtu eodem ac krasnostaviensi, hrubieszoviensi (...)” Wielokrotnie wymienia też pow.

dował się w XV w. w ziemi chełmskiej, jednak bliższe dane co do jego obszaru i podstaw ustrojowo-administracyjnych nie były znane.

Dopiero teraz, dzięki rewindykacji w roku 1961 ze Związku Radzieckiego znacznej części ksiąg sądowych z XV i XVI w. z grodów i ziem wchodzących w skład dzisiejszego woj. lubelskiego¹⁶, poznaje się częściowo przeszłość tego regionu i tym samym częściowo przeszłość pow. hrubieszowskiego i działających tam w XV w. ludzi. Wiadomości o tym dostarcza poznana obecnie księga sądu ziemskiego w Hrubieszowie z lat 1429—1468¹⁷. Jest to duetka składająca się z dwóch części razem połączonych. Część pierwsza liczy 5 kart i pochodzi z lat 1429—1431 i 1434, druga zaś z lat 1445—1468 i liczy kart 75. Obie części pisane są w języku łacińskim, spotykają się też nieliczne glossy polskie. Część księgi z lat 1429—1431 jest ciekawa o tyle, że pochodzi z lat, w których oficjalnie jeszcze nie obowiązywało na Rusi prawo polskie, rozciągnięte na teren woj. ruskiego dopiero w 1431 r.¹⁸ Wobec tego że z praktyką sądową polską spotykamy się w Hrubieszowie już w roku 1429, można przypuszczać, że Jagiełło usankcjonował w swych statutach istniejący już tam stan rzeczy.

Przypuszczalnie pow. hrubieszowski należał do powiatów o niewielkich rozmiarach. Tak można sądzić na podstawie danych dotyczących późniejszego starostwa niegrodowego, które według A. Jabłonowskiego obejmowało 3,86 mili kw.¹⁹ Wskazówką w tym względzie może być też obszar parafii hrubieszowskiej łacińskiej, gdyż są autorzy, którzy twierdzą, iż na terenie Rusi granice parafii pokrywały się z granicami jednostek administracyjnych²⁰. W skład parafii hrubieszowskiej wchodziły w XVI w. dwa miasta, tj. Hrubieszów i Gozdowa, oraz 31 wsi²¹, liczących według A. Jabłonowskiego 858 łanów²². Jak było w XV w., nie wiadomo, bowiem nie zdołano na podstawie zapisek hrubieszowskich ustalić wielkości powiatu. Przyczyna leży w braku określeń w zapiskach sądowych co do przynależności administracyjnej poszczególnych wsi. Je-

hrubieszowski M. Hruszewski w *Historii Ukrainy — Rusi*, Lwów, t. V, s. 180, i w *Materiałach do historii suspilno-politycznych i ekonomicznych widnoszyn Zachidnoj Ukrainy*, Lwów 1905, t. 64, nr 5.

¹⁶ H[enryk] A[ltman], *Przekazanie Polsce materiałów archiwalnych ze Związku Radzieckiego*, „Archeion” 1962, t. XXXVII, s. 294—295.

¹⁷ Księga ta została omówiona przez autorkę niniejszego artykułu na zebraniu naukowym w WAP w Lublinie w grudniu 1963 r.

¹⁸ *Volumina Legum* (dalej: *Vol. Leg.*), t. I, s. 42. Statuta Władysława Jagiełły.

¹⁹ *Zr. dz.*, t. XVIII, cz. II, s. 244—245.

²⁰ K. Sochaniewicz, *Zagadnienia polityki państwowej w ziemi chełmskiej i w województwie bełskim w XIV i XV wieku*, „Roczniki Towarzystwa Heraldycznego” 1924 (1925), t. 6, s. 194. L. Bieńkowski, *Działalność Jana Biskupa*, s. 194. A. Jabłonowski utożsamia powierzchnię starostwa z powierzchnią parafii. *Zr. dz.*, t. XVIII cz. II, s. 46.

²¹ *Zr. dz.*, t. XVIII, cz. I, s. 186—188. Rejestr obszaru parafii hrubieszowskiej w 1564 r.: miasta: Hrubieszów i Gozdowa; wsie: Bohorodica, Podorezie, Mieniany, Słuski, Modryń, Pobereżany, Bohutycze, Putnowice, Jarosławiec, Buszeniec, Hoszcza, Mołodiatycze, Dobromierzyce, Metelin, Stepankowice, Okołodowice, Prudowice, Teratyn, Metelin, Woźzanka, Lemieszów, Raciborowice, Kormanów, Świerszczów, Terabin, Masłomęcz, Czernicznynek, Strzeżowiec, Matecz, Leski i Czernicznyn. Obecnie Gozdów, wieś w pow. hrubieszowskim.

²² *Zr. dz.*, t. XVIII, cz. II, s. 94.

dynie w wypadku Świerszczowa i Oborkowa znana jest ich przynależność do pow. hrubieszowskiego²³.

Najprawdopodobniej z uwagi na niewielkie rozmiary powiatu Hrubieszów nie został w okresie utrwalania się administracji polskiej stolicą powiatu sądowego, lecz znalazł się pod władzą starosty grodowego chełmskiego i sędziego generalnego ziemi chełmskiej. Bliższe określenie czasu i okoliczności, w jakich to mogło nastąpić, nie jest znane z powodu braku źródeł historycznych.

Jakkolwiek Hrubieszów nie był siedzibą starosty grodowego, był jednak w XV w. miejscem roków sądowych. Najwcześniejsze ze znanych zapisek tego sądu pochodzą z lat 1429—1431. Wskazują one na istnienie łączności ziemi chełmskiej z powiatami ziemi bełskiej, która wówczas znajdowała się pod panowaniem książąt mazowieckich. Na wszystkich sześciu rokach z wyżej wspomnianych lat obok sędziego chełmskiego (*iudex chelmensis*) i wojewody hrubieszowskiego jako asesorowie występują dziedzice wsi leżących wówczas zarówno w ziemi chełmskiej (Czerniczyn²⁴, Wojsławice²⁵, Mieniany²⁶, Masłomęcz²⁷, Bohorodica²⁸, Pudoresy²⁹), jak i w bełskiej (Moniatycze³⁰, Sielce³¹, Sachryń³², Ślipcze³³). Skład społeczny asesorów był zróżnicowany, bowiem obok dziedziców spotyka się wśród nich wójtów z Hrubieszowa, ze Ślipczów i z Bohorodycy, sokolnika królewskiego z Czerniczyna, Samsona, faktora królewskiego, i Stefana, mieszczanina z Hrubieszowa. Jeden raz (1431) wystąpił jako asesor Andrzej, marszałek dworu starosty chełmskiego Hryczka Kierdeja, nie można jednak na podstawie tej wiadomości wnioskować, iż występował w imieniu starosty³⁴. O udziale starosty nie ma tu mowy,

²³ Zap. ziem. chełm. 1, k. 74, zap. 497. „*Villa Oborków sita in districtu hrubieszoviensi*”. Dziś wieś Oborków nie istnieje. *Tamże*, k. 16, zap. 118. „*Villa Swierszczów in terra chelmensi et districtu hrubieszoviensi*”. Co do Świerszczowa, to przynależność jego do pow. hrubieszowskiego nie budzi wątpliwości, bowiem wieś ta znajdowała się w parafii hrubieszowskiej (Rejestr pob. 1564 r.), co do Oborkowa, są pewne wątpliwości, bowiem brak jest wsi o tej nazwie w rejestrze poborowym ziemi chełmskiej, natomiast dwie wsie o tej nazwie podaje rejestr z pow. grabowieckiego. *Zr. dz.*, t. XVIII, cz. I, s. 251—252.

²⁴ Czerniczyn — wieś, dawniej w pow. chełmskim, par. Hrubieszów, obecnie pow. hrubieszowski.

²⁵ Wojsławice — nie wiadomo, czy chodzi tu o dawne miasto Wojsławice w pow. chełmskim czy o wieś Wojsławice dawniej w pow. bełskim w par. Uhrymów. Obecnie osada miejska w pow. chełmskim.

²⁶ Mieniany — wieś, dawniej w pow. chełmskim, par. Hrubieszów, obecnie pow. hrubieszowski.

²⁷ Masłomęcz — j.w.

²⁸ Bohorodica — wieś, dawniej w pow. chełmskim, par. Hrubieszów, obecnie może Brodzica pow. hrubieszowski.

²⁹ Pudoresy lub Podorezie — wieś, dawniej w pow. chełmskim, par. Hrubieszów. W rejestrze poborowym z 1674 r. figuruje: „Podrezie seu Wolica”. WAPL, Castr. Chełm. z lat 1660—1702, s. 89.

³⁰ Moniatycze — wieś, dawniej w pow. horodelskim, obecnie w hrubieszowskim.

³¹ Sielce — wieś niezidentyfikowana.

³² Sachryń — wieś, dawniej w pow. bełskim, par. Malice, obecnie w pow. hrubieszowskim.

³³ Ślipcze, dawniej Ślepcze — wieś w pow. horodelskim, obecnie w hrubieszowskim.

³⁴ Na końcu księgi sądu w Hrubieszowie znajdują się dwa fragmenty kartek z roku 1434 z zapiskami sądu „*coram magnifico domino Hriczcone*”. Był to ówczesny starosta chełmski Hryczko Kierdej. Zapiski tego sądu różnią się od zapisek z lat

jakkolwiek nie wiemy, czy Woś, sędzia chełmski, obecny na każdym z roków w latach 1429—1431, to sędzia ziemski, czy grodowy. Nie wiemy nawet, czy wówczas był już zorganizowany w Chełmie sąd ziemski. Wiadomości o nim dostarczą dopiero zapiski z lat nieco późniejszych.

Rozważania powyższe ukazują trudności w ustaleniu rodzaju sądu w Hrubieszowie z lat 1429—1431. Akta nie podają żadnej jego nazwy. Bezspornie był to wyjazdowy sąd chełmski orzekający w sprawach majątkowych spornych i niespornych. Obecność wojewody hrubieszowskiego na każdej sesji sądowej nie była jednak przypadkowa, lecz jak najbardziej celowa i nadawała omawianemu sądowi swoisty charakter sądu mającego swą siedzibę w miejscu urzędowania wojewody, a więc w stolicy powiatu. Władza tego sądu rozciągała się jednak dalej niż sięgały granice pow. hrubieszowskiego. Tak można sądzić na podstawie obecnych na rozprawach asesorów pochodzących zarówno z ziemi bełskiej, jak i chełmskiej, lecz głównie z miejsca zamieszkania stron występujących przed sądem. Byli to bowiem dziedzice z miejscowości należących zarówno do parafii hrubieszowskiej pow. chełmskiego (Masłomęcz, Bohorodica, Młodatycze³⁵), jak i miejscowości pow. horodelskiego (Moniatycze, Kozodawy³⁶, grabowieckiego (Ornatowicze)³⁷ i bełskiego (Mircze)³⁸ oraz mieszczanie z Hrubieszowa i Tyszowiec (pow. bełski)³⁹.

Wyjaśnienie takiej sytuacji jest na razie niemożliwe z powodu braku podstaw źródłowych. Można jednak mniemać, że do roku 1431 nie było jeszcze w ziemi chełmskiej administracji i sądownictwa zorganizowanego na sposób polski. Wyjątek stanowi urząd starosty. O urządach ziemskich nie ma w zapiskach żadnej wzmianki. Język łaciński, sposób datowania i wykonywania zapisek mówi jednak o polskiej kancelarii w omawianym sądzie hrubieszowskim. Tak samo prowadzono kancelarię po roku 1444. (O latach 1431—1444 nie można nic powiedzieć z powodu braku zapisek z tego okresu.) Zapiski z dalszych lat mówią o zmianach spowodowanych wprowadzeniem w roku 1431 prawa polskiego. Nowa sytuacja administracyjna ujawniła się w tym, że wśród asesorów mamy urzędników ziemskich⁴⁰, nawet do stopnia kasztelana⁴¹. Sądu tu omawianego nie można jednak nazwać ziemskim, gdyż zapiski z lat 1445—1447 nie mówią o tym, by sędzia ziemski był obecny na rozprawach, jakkolwiek

1429—1431 i pod względem formy, i charakteru pisma. O asesorach nie wiadomo. Strony pochodzą z okolicznych wsi i z Hrubieszowa. Nie wiadomo, czy kartki te to fragment omawianej tu księgi. Gdyby tak było, to należałoby stwierdzić różnicę między organizacją sądu z lat 1429—1431 a sądem jednoosobowym z 1434 r. Jak do tego doszło — nie wiadomo, może był to czas wojny ze Świdrygiellą.

³⁵ Młodatycze — dawniej Młodatycze, wieś w pow. chełmskim, par. Hrubieszów, obecnie pow. hrubieszowski.

³⁶ Kozodawy — wieś, dawniej w pow. horodelskim, obecnie w hrubieszowskim.

³⁷ Ornatowicze — wieś, dawniej w pow. grabowieckim, obecnie w hrubieszowskim.

³⁸ Mircze — wieś, dawniej w pow. bełskim, par. Nabroź, obecnie w pow. hrubieszowskim.

³⁹ Tyszowce — dawniej miasto w pow. bełskim, obecnie osada miejska w pow. tomaszowskim.

⁴⁰ Ks. ziem. chełm., 7, passim. Jan z Sienicy, miecznik chełmski, Aleksander ze Slipczów, chorąży chełmski. Sienica znajdowała się w par. Slipcze, dawniej Slepce.

⁴¹ Tamże, k. 7v. Wańko z Kwasilowa, kasztelan chełmski. Kwasilów dawniej woj. wołyńskie, obecnie USRR.

sąd hrubieszowski miał cechy sądu ziemskiego z uwagi na przedmiot, sądził bowiem sprawy majątkowe, sporne i niesporne, a nawet był w 1447 r. nazwany ziemskim⁴². Jednakże obecność starosty chełmskiego⁴³ sprawia, że sąd nabiera zgoła innego charakteru. Specyfiką jego jest połączenie dwóch władz — ziemskich, samorządowych, i starościńskiej władzy królewskiej — i to z przewagą tej ostatniej.

W dalszym ciągu nie uległa zmianie sprawa pochodzenia stron. Zarówno powodowie, jak i pozwani rekrutowali się i z ziemi chełmskiej, i z bełskiej⁴⁴.

Niezrozumiałą tedy na razie sprawą wydaje się uchwała podjęta 14 listopada 1447 r. o sądzie mieszanym dla pow. horodelskiego i hrubieszowskiego. Po rozważeniu jednak zagadnienia cel podjęcia tej uchwały wydaje się jasny. Chodziło najprawdopodobniej o zalegalizowanie istnienia sądu, który wobec wprowadzenia na ziemi chełmskiej administracji i sądownictwa na sposób polski, różnił się od sądów grodzkich co do przedmiotu, od sądów ziemskich i grodzkich co do składu sędziów i co do podmiotu, bowiem mając swą siedzibę na terenie państwa polskiego, sądził obywateli księstwa bełskiego. Uchwała podjęta przez miejscowe ziemiaństwo potwierdzona została przez starostę generalnego chełmskiego Piotra ze Szczekocin i przez Jana Leśniowskiego, starostę horodelskiego. Ustalono również zasady wnoszenia do sądu spraw wynikłych między mieszkańcami pow. hrubieszowskiego i chełmskiego a mieszkańcami pow. horodelskiego. Jednocześnie generalny starosta chełmski i starosta horodelski powołali na stanowiska sędziów: Gniewosza z Mościsk i Klesztowa⁴⁵, sędziego ziemskiego chełmskiego, Jana z Sienicy, miecznika chełmskiego (z ramienia starosty chełmskiego), oraz Tomasza z Moniatycz, sędziego bełskiego, i Mroczka z Nowosielec⁴⁶, podsędka bełskiego (z ramienia starosty horodelskiego).

Uchwała z dn. 14 listopada ma wyjątkowe znaczenie w dziejach sądownictwa ziemi chełmskiej, zalegalizowała bowiem istnienie i działanie sądu w Hrubieszowie dla trzech powiatów leżących w dwóch różnych państwach, a ponadto ukazała zwierzchnią nad tym sądem władzę sta-

⁴² WAPL, Ks. ziem. chełm. 1, k. 8v. „*Termini assignati sunt terrestres in quatuor septimanis*”.

⁴³ Tamże, k. 5v, 8v. W latach 1445—1447 starostą chełmskim był Piotr ze Szczekocin Odrowąż, podkanclerzy koronny. Był on obecny na rokach hrubieszowskich dn. 11 lutego 1445 r. razem z Wańkiem, kasztelanem chełmskim, i innymi urzędnikami ziemskimi. W niektórych zapiskach mówi się o terminach spraw naznaczonych po przybyciu starosty do Hrubieszowa (zapiska z dn. 10 VIII 1447 r., s. 8v). Starosty wówczas nie było, sędzią był chyba Dobiesław, wójt z Czerniczyna, sądzący razem z komornikami sądowymi.

⁴⁴ W latach 1445—1447 występują ziemianie: z Likoszyna, dawniej pow. bełski, dziś nie istnieje, ze Szpikolósów, dawniej pow. horodelski, dziś pow. hrubieszowski, ze Szczytyna, dawniej pow. chełmski, par. Ratno, dziś wieś Szczytyn w USRR, a także z parafii hrubieszowskiej: z Mienian, Matcza i Metelina, dziś w pow. hrubieszowskim.

⁴⁵ Sędzia chełmski, Gniewosz, pisał się z Mościsk i z Klesztowa. Mościska — wieś, dawniej i obecnie w pow. krasnostawskim; Klesztów — wieś, dawniej i obecnie w pow. chełmskim.

⁴⁶ Nowosiedlce — nie wiadomo, czy chodzi tu o wieś dawniej w pow. bełskim w par. Uhnów, obecnie Nowosiółki w pow. tomaszowskim, czy o wieś dawniej w pow. horodelskim par. Moniatycze, obecnie w pow. hrubieszowskim, czy też o wieś dawniej i obecnie w pow. chełmskim.

rostów, a głównie starosty generalnego chełmskiego, który swą władzę starościńską przelał na mianowanych przez siebie sędziów. Uchwała ta była dotychczas nie znana, dlatego też podajemy ją w całości ⁴⁷:

„Acta sunt hec in Hrubieszów feria quinta post festum beati Martini gloriosi pontificis ad 1447 [14 XI], coram magnificis, generosis et nobilibus dominis: Petro de Szczekociny Poloniae vicecancelario et capitaneo generali, Vancone de Kvasilów, castellano, Waško Scorutha de Młodatycze subdapifero, Johanni de Sienica gladifero, dignitariis chelmensibus, Gnevosio de Klestow iudice chelmeni, Thome de Moniatycze iudice, Mroczkone de Nowosiedlce, subiudice belzensibus, Johanne Lassniowski, capitaneo horodlensi ⁴⁸, et Cozarzin de Olesko ⁴⁹, aliis plurimisque. Capitaneus cum predictis dominis superius scriptis taliter conclusit et administravit unanimiter cum dominis de districtu hrodlensi cum capitaneo domine Johanne Lesznowski et cum aliis ut supra, pro omnibus causis iniuriis laneoribus et suplicationibus et pro omnibus aliis discensionibus quolibet ex eorum inter districtum hrodlensem et terrigenas de eodem districtu et inter districtum hrubieszowiensem et chelensem et terrigenas illorum districtuum, quia duo electi pro iudicibus, puta Gnevosius de Klesztów, iudex terrestris et Johannes de Sienica, gladifer chelmensis. Hi cum omnimoda potestate domini capitanei chelmensis ipsos in hac parte atributa et concussa habebunt et habent iudicare nobiles et terrigenas de districtu hrubieszowiensi et chelmeni in Hrubieszów, ad instantiam illorum de Hrodlo predictus dominus Lesznowski, capitaneus hrodlensis de consensu suorum terrigenarum et eligit duos pro iudicibus, qui habebunt iustitiam facere et iudicare in suis terrestribus partibus ex utraque omnes nobiles de hrodlensis in Hrodlo ad instantiam illorum de districtu hrubieszowiensis et chelmensis pro sua sigilla citatorum ex utraque parte puta Thomam de Moniatycze, iudicem et Mroczkonen de Nowosiedlce subiudicem belzenses et qui sunt citati per utramque partem, iudicium presens, presentem terminum prorogare secundum ius in secundo iure comparere personaliter nullo modo terminum proroganda.”

Zapiski sądu realizującego powyższą uchwałę stwierdzają, że sąd w Hrubieszowie obejmował swym zasięgiem nie tylko wymienione w uchwale trzy powiaty, lecz sięgał też do pow. krasnostawskiego z ziemi chełmskiej i do grabowieckiego z ziemi bełskiej. Na podstawie analizy kilkudziesięciu spraw z lat 1447—1465 widoczna jest jednak — i to zarówno po stronie powodowej, jak i wśród pozwanych czy kontrahentów — większość ziemian pochodzących z ziemi chełmskiej, a mniejszość spośród mieszkańców ziemi bełskiej. Co więcej, wśród rycerstwa ziemi chełmskiej daje się zauważyć większość z samego pow. chełmskiego, tak jak wśród mieszkańców ziemi bełskiej większość stanowią ziemianie z pow. horodelskiego. Uprzywilejowana jest też pewna część pow. chełmskiego, mianowicie teren parafii hrubieszowskiej, który, jak już wspo-

⁴⁷ Zap. ziem. chełm. 1, k. 10. Za pomoc w odczytaniu jej składam serdeczne podziękowania mgr Stanisławie Paulowej, adiunktowi w WAPL, a mgr Anatolowi Czerepińskiemu, historykowi sztuki i lekarzowi w Lublinie, za sporządzenie czytelnej fotokopii ze zniszczonego oryginału.

⁴⁸ Hrodło — dawna nazwa królewskiego miasta powiatowego w woj. bełskim, obecnie Horodło, osada miejska w pow. hrubieszowskim.

⁴⁹ Olesko — chodzi tu pewnie o wieś dawniej i obecnie w pow. chełmskim.

mniano, mógł stanowić terytorium pow. hrubieszowskiego. Stosunek liczbowy przedstawia się mniej więcej następująco:

	Strona powodowa lub zeznająca	Strona pozwana lub kontrahenci
Ziemia chełmska	pow. chełmski bez par. hrubieszowskiej	14
	par. hrubieszowska	22
	pow. krasnostawski	9
Ziemia bełska	pow. horodelski	10
	pow. grabowiecki	4

Skład społeczny stających przed sądem jest zróżnicowany. Wśród drobnego rycerstwa widzimy jako powodów i pozwanych urzędników ziemskich i starostów⁵⁰, a obok nich występują książęta z Duba i Krośniczyna, Janusz i Aleksander⁵¹, oraz kmiecie. Ci ostatni tylko jako powodowie⁵².

W przeciwieństwie do lat poprzednich zapiski nazywają sąd w Hrubieszowie ziemskim — *termini terrestres*⁵³. W pozwach, które były wydawane w imieniu króla, mamy również określenie sądu jako ziemskiego⁵⁴. Uzasadnione jest to o tyle, że strony stawały *coram nobis iudici terrestri chełmensi Gnevoso, Thoma alias Kwaczała de Moniatycze, sub-iudici Mroczek de Nowosiedlce*⁵⁵. Wymieniony powyżej skład sędziów stwierdza wprowadzenie w życie uchwały z roku 1447, gdyż obok sędziego ziemskiego chełmskiego i podsędka występuje sędzia ziemski bełski również ze swoim podsędkiem. Należy dodać, że sędziowie ci nie zawsze razem bywali na rozprawach, lecz najczęściej jeden z nich, a niemal z reguły na wszystkich sesjach bywał Gniewosz z Mościsk. W razie

⁵⁰ Jako strony spotykamy osoby, które często wchodziły w skład asesorów sądu hrubieszowskiego: Aleksander Patkowski ze Ślipców, chorąży chełmski (*magnificus*), Jan Ciołek Szyłko z Unicowa, miecznik ziemi chełmskiej (*magnificus*), Kazimir ze Stepankowic, podkomorzy ziemi chełmskiej (*generosus*), Jan z Sienicy, miecznik chełmski, Gniewosz z Mościsk, sędzia chełmski, Tomasz Kwaczała z Moniatycz, sędzia ziemski bełski, Wańko Skoruta ze Śniatycz, stolnik chełmski, Jan Hryczko Kierdej z Pomorzan, starosta trembowelski i dzierżawca krasnostawski (*magnificus*), i jego żona Barbara, siostra Aleksandra Patkowskiego, Mikołaj z Miczowa, pisarz ziemski bełski, i inni.

⁵¹ Ks. ziem. chełm. 1, k. 69v.

⁵² Sąd hrubieszowski, jako sąd właściwy dla szlachty, nie był sądem właściwym dla kmieci, dlatego też nie mogli być tu pozywani. Jako przykład z powództwa kmiecia: „*Veniens laboriosus Chodor de Śniatycze preclarum principem dominum Alexandrum heredem de Dub condempnavit in xta citationem in non comparentiam vulgariter w niestanie*”. *Tamże*, k. 62, zapiska z roku 1463.

⁵³ *Tamże*, k. 12, 31v, 39v i wiele innych.

⁵⁴ *Tamże*, k. 41. W księdze znajduje się tylko jeden pozew wystawiony w Hrubieszowie (bez daty rocznej) w imieniu króla Kazimierza Jagiellończyka, pozywający Mściszka z Mienian pod sąd ziemski w Hrubieszowie *in terminis terrestribus proximis in Hrubieszów*.

⁵⁵ *Tamże*, k. 12v, zapiska z roku 1448.

jego nieobecności sędziował Kwaczała lub wojewoda hrubieszowski⁵⁶ czy któryś z podsędków. Obok sędziów na rokach zasiadali asesorowie, skład których znacznie się zwiększył i jakościowo zmienił w stosunku do lat poprzednich. Oprócz urzędników hrubieszowskich, tj. wojewody i pisarza, asesorami byli ziemianie z obu ziem, a nawet i urzędnicy ziemscy. Możliwe, że niektórzy asesorowie byli komornikami ziemskimi i do nich odnosi się spotkania w zapiskach termin *camerarius*⁵⁷.

Roki hrubieszowskie odbywały się niemal regularnie, w odstępach miesięcznych, zawsze w czwartek. Porządek ten burzył kilkakrotnie przyjazd do Hrubieszowa króla Kazimierza Jagiellończyka. Zasiadał on wówczas na sądach wraz ze swym otoczeniem w dniu najdogodniejszym, najczęściej w sobotę lub niedzielę, nie wyłączając nawet świąt wielkanocnych⁵⁸. Ze był to sąd hrubieszowski, a nie tylko *in praesentia domini regis*, świadczy obecność wśród asesorów Gniewosza z Mościsk, sędziego chełmskiego, a czasem bywał też i podsudek⁵⁹.

Omaiwany tu sąd hrubieszowski działał do jesieni 1465 r. Z nie znanych bliżej powodów zlikwidowany został dn. 26 września na mocy uchwały podjętej przez obecnych wówczas sędziów i asesorów: Bartosza ze Zdzar, wojewody hrubieszowskiego, nazwanego wówczas oficjalistą⁶⁰, Andrzeja z Matcza, Jakuba z Pudoresów, Wojciecha z Jatutowa⁶¹, Klemensa Piądko z Kozodaw i Mikołaja z Czerniczyńca. Tekst uchwały jest tak lakoniczny, że nie pozwala na wysuwanie żadnych wniosków co do przyczyny likwidacji. Dowiadujemy się tylko, że „*Termini sunt positi ex isto districtu hrubieszoviensi in Chełm et debent celebrari feria secunda proxima ante festum s. Lucie*” (9 XII)⁶². Ze istotnie nastąpiło przeniesienie sądu do Chełma, świadczą dalsze zapiski w księdze hrubieszowskiej. Posiedzeń w Hrubieszowie już nie notowano, a pierwsze roki po uchwale z 26 września 1465 r. nastąpiły w Chełmie 9 grudnia 1465 r.⁶³, jak ustalono w czasie likwidacji, i to zgodnie ze wskazaną wówczas datą.

Przeniesienie roków z Hrubieszowa do Chełma było prawdopodobnie jednoznaczne z likwidacją pow. hrubieszowskiego, jednak brak źródeł nie pozwala na ustalenie przyczyny dokonanych zmian w dziedzinie są-

⁵⁶ Tamże, k. 24. Roki w dn. 21 stycznia 1451 r. odbyły się w obecności „*nobilibus et generosis Jacobo de Pudoresy camerarii, Andrae wojewoda hrubieszoviensi, Rudoltho de Czomów, Petro de Zólkwia, Szylcone de Vnicow gladifero chełmensi et Nicolao filio ipsius*”. Jak widzimy, brak tu jest kogośkolwiek z sędziów lub podsędków.

⁵⁷ Tamże, k. 24, 48v. Mowa tu o Jakubie z Pudoresów, komorniku.

⁵⁸ Zap. ziem. chełm. 1, k. 22v: W wielką sobotę 1460 r. (12 IV) odbył się w Hrubieszowie sąd ziemski „*in praesentia serenissimi domini Kazimiri regis Poloniae [...] presentibus magnificis, venerabilis, strenuis ac generosis [...]*”. Tamże, k. 23. W poniedziałek po Wielkiejnocy (14 IV) r. 1460 „*[...] in iudicio regali cui magnificis et generosis: Stanislaus de Ostroróg palatinus kalisiensis, Petrus de Westmuntow, sandomirensis Guewosius de Mosciska chełmensis iudices et Petrus Smaga de Prawkowie marsalcus curie regie maiestatis presidebant*”.

⁵⁹ Tamże, k. 28. Sąd w obecności króla dn. 24 IX 1451 r.

⁶⁰ Zdzary — wieś dawniej i obecnie, nie ustalone.

⁶¹ Jatutów — wieś dawniej Jatutów w pow. krasnostawskim, obecnie w pow. zamojskim.

⁶² Zap. ziem. chełm. 1, k. 78. Pisarz zapisujący uchwałę o przeniesieniu sądu do Chełma podkreślił jej znaczenie użyciem liter dużych rozmiarów.

⁶³ Zap. ziem. chełm. 1, k. 78v, „*(Actum) in Chełm feria secunda post festum conceptionis Marie [...] a. d. 1465*” (9 XII).

downictwa i podziałów administracyjnych. Zastanawia jednak data likwidacji, tj. rok 1465, w którym, jak wiemy, zlikwidowano wiele powiatów w Małopolsce. W ziemi lubelskiej zniesiono wówczas dwa powiaty, tj. kurowski i urzędowski⁶⁴, w zachodniej części woj. sandomierskiego w latach 1465—1470 powiaty: szydłowski, checiński, opoczyński i tarnowski⁶⁵, w woj. krakowskim w latach 1465—1466⁶⁶ zlikwidowano sądy w Książu, Lelowie, Czchowie i Bieczu. Autorowie tej miary co Arnold i Kutrzeba, omawiając sprawę likwidacji wymienionych wyżej powiatów, informują o dość burzliwym jej przebiegu i stwierdzają, iż było to próbą centralizacji wymiaru sprawiedliwości. Kutrzeba podaje też, że uchwała o likwidacji powiatów w woj. krakowskim podjęta została w Nowym Korczynie, tekstu tej uchwały jednak nasz znakomity historyk ustroju nie znał⁶⁷. Zmiany spowodowane akcją z lat 1465—1470 nie zawsze były trwałe. S. Kutrzeba stwierdza też, iż wiele powiatów zostało przywróconych na mocy zarządzenia królewskiego. W ziemi lubelskiej, jak wiemy, istniał nadal pow. urzędowski wraz ze swymi rokami ziemskimi, jednakże pow. hrubieszowski nie wskrzeszono, a jego rok zlikwidowane we wrześniu 1465 r. nie zostały przywrócone. Do takiego twierdzenia upoważnia brak jakichkolwiek danych, na podstawie których można by sądzić o kontynuacji roków ziemskich w Hrubieszowie. Jedna tylko zapiska w księdze ziemskiej chełmskiej z lat 1443—1555 mówi o odbytym w 1470 roku sądzie w Hrubieszowie. Przyczyny tego należy jednak szukać w fakcie pobytu w Hrubieszowie króla i w jego uczestnictwie na posiedzeniu zjazdowego sądu chełmskiego.

Sąd po przeniesieniu go z Hrubieszowa do Chełma zmienił swój dotychczasowy charakter. Z sądu mieszanego, właściwego dla szlachty z kilku powiatów, stał się sądem dla terenu pow. hrubieszowskiego, bowiem z zapisek z lat 1465—1468 wynika, że stawali przed nim głównie mieszkańcy parafii hrubieszowskiej⁶⁸, którą można utożsamiać z terenem powiatu.

Taka kolej rzeczy wydaje się zrozumiała. Przecież w roku 1464 nastąpiła inkorporacja księstwa bełskiego do Korony⁶⁹, co niechybnie pociągnęło za sobą ustalenie administracji zarówno na szczeblu nowo utworzonego województwa, jak i jego powiatów oraz zorganizowanie sądow-

⁶⁴ M. Stankowa, S. Paulowa, *Powiat kurowski w ziemi lubelskiej w XV wieku*, „Rocznik Lubelski” 1964, t. V, s. 46—50. Pow. urzędowski, mimo likwidacji na mocy uchwały z dn. 24 VI 1465 r., istniał nadal. Patrz: M. Stankowa, *Powiat urzędowski w Polsce przedrozbiorowej pod względem prawnoustrojowym*, W: *Z dziejów powiatu kraśnickiego*, Lublin 1964, s. 55.

⁶⁵ S. Arnold, *Podziały administracyjne województwa sandomierskiego do końca XVIII wieku*, „Pamiętnik Świętokrzyski” 1930, s. 61.

⁶⁶ S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374—1451)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności”, Wydział Historyczno-Filologiczny, seria II, t. XV, s. 297—298.

⁶⁷ Tekst uchwały o likwidacji pow. kurowskiego i urzędowskiego patrz w pracy M. Stankowej i S. Paulowej, *op. cit.*, s. 49.

⁶⁸ Z parafii hrubieszowskiej pochodzili dziedzice z Mienian, Metelina i Puderów. Z innych części ziemi chełmskiej spotyka się dziedziców ze Śniatyna, Łukowa i Dzanego (dziś Zdzanne, pow. chełmski), z Kraśniczyna i Jatultowa (dziś Jatutów), pow. krasnostawski.

⁶⁹ *Vol. Leg.*, t. I, Petersburg 1859, s. 91. Akt inkorporacji „[...] incorporavimus [...] terram nostram Belzensem cum ipsius districtibus Lubaczoviensi, Łopaczoviensi, Szewłowiensi, Grabovcensi et Hrodlensi [...]”.

nictwa ziemskiego i grodzkiego, tak że nie było już miejsca dla sądu obejmującego powiaty dawniej przedzielone granicą.

Sąd hrubieszowski z siedzibą w Chełmie nie wykazał prężności. W ciągu dwóch lat odbyły się tylko cztery jego posiedzenia, a zapiski sądowe urywają się na styczniu 1468 r. Dalsza ich kontynuacja nie jest znana z powodu braku materiału źródłowego. Sądzić jednak należy, że żywot tego sądu w Chełmie, pod bokiem sądu ziemskiego chełmskiego, nie miał racji bytu i został zlikwidowany. Było to najprawdopodobniej przyczyną zaniku odrębności sądowej pow. hrubieszowskiego, którego szlachta znalazła się pod bezpośrednią władzą administracyjną i sądową starosty chełmskiego i sądu ziemskiego. Pojęcie pow. hrubieszowskiego utrzymało się jednak w pamięci jeszcze w wieku XVI, służąc głównie do wyodrębniania szlachty hrubieszowskiej spośród szlachty pochodzącej z innych jednostek administracyjnych ziemi chełmskiej. Dobra królewskie, owa włość, która prawdopodobnie była kością dawnego powiatu z okresu czerwonoruskiego, wyodrębniła się jako starostwo niegrodowe w ziemi chełmskiej i w tej postaci przetrwała aż do końca XVIII w. Po rozbiorach Polski stała się własnością prywatną, przekształconą następnie przez Stanisława Staszica w fundację pod nazwą Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie⁷⁰.

Sąd działający w XV w. w Hrubieszowie stanowi przyczynek do dziejów kształtowania się administracji i sądownictwa na terenach czerwonoruskich. Artykuł niniejszy nie wyczerpuje jednak tego zagadnienia, bowiem rozumiany jest tylko jako obszerna informacja o jego istnieniu i działaniu. Opracowanie szczegółowe, wymagające dalszych studiów, rzuci niewątpliwie dużo światła na stosunki pograniczne polsko-ruskie, torujące drogę przyszłym uregulowaniom prawnym.

ГРУБЕШОВСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД В XV ВЕКЕ

Резюме

Земский суд в Грубешове, деятельность которого стала известной благодаря найденным судебным запискам 1429—1465 лет, имел своё начало ещё в период Владимирско-Галичского Княжества, на территории которого существовали маленькие государства — волости, из которых выделились со временем повяты с воеводами во главе. Такое состояние было на Руси, когда Казимеж Вельки занял часть западно-русской территории в XIV веке. Некоторые из этих волостей стали (уже во время господства Польши) судебными повятами, другие приобрели большое значение как столицы земель или воеводств, напр., Белз стал столицей воеводства, Холм — сто-

⁷⁰ F. Bujak, *Towarzystwo Hrubieszowskie Staszica*, Zamość—Warszawa 1921; H. Brodowska, *Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie*, Warszawa 1956. O aktach Towarzystwa patrz: F. Cieślak, *Archiwum Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego Fundacji Staszica (1784—1945)*, „Archeion”, t. XXXVIII, s. 89—104.

лицей земли с кастеляном во главе и земским судом для местной шляхты. В Грубешове, хотя город был центром повята, не было городского старосты, приезжал сюда только земский суд, в составе которого были кроме судьи грубешовские воеводы, ассессора, происходящие из местных рыцарей, холмские и белжские земские чиновники, а также — городские старосты. Кроме того, для разбора споров между шляхтой холмской земли и городельского повята назначены были с 1447 года специальные судьи.

В компетенции этого суда были спорные и неспорные дела, как и во всех земских судах, основанных на польском праве.

Перед грубешовским судом ставали не только рыцари, но и духовные и мирские сановники, а также члены господствующих родов (потомки Ольгерда из местностей Дуб и Красьничин). Кроме того, можно было встретить мещан из Грубешова и Городла, а также — крестьян, подающих в суд на помещиков разных сел холмского, грубешовского и городельского повятов. С точки зрения судебсого состава и места проживания подвластных суду людей грубешовский суд можно считать приграничным смешанным судом для нескольких граничащих с собой повятов, из которых холмский и грубешовский повяты принадлежали Короне, а городельский — мазовецкому княжеству. Название этого суда — „грубешовский” — указывает только на место его деятельности. Его начало нам неизвестно, а деятельность прекращается в сентябре 1465 года, когда решением высших властей суд был перенесён в Холм. Упомянутые записки свидетельствуют об этом. Мы знаем, что этот суд действовал в Холме до 1467 года. О дальнейшей его судьбе нам ничего не известно.

Причину ликвидации грубешовского суда можно видеть в общепольской тенденции к ликвидации территориально небольших повятов в 1465 году. Этот факт можно также связывать с проблемой присоединения белжской земли к Короне, что могло обозначать конец необходимости сохранения приграничного земского суда.

LE TRIBUNAL FONCIER À HRUBIESZÓW AU XV-e S.

R é s u m é

Le tribunal foncier à Hrubieszów, dont l'activité pouvait être connue grâce aux notes de tribunal des années 1429—1465, date sa fondation pour la période du Duché de Włodzimierz et de Halick; sur le territoire de ce duché il y avait de petits domaines dits „wołosti” ayant formé plus tard les districts gouvernés par les voïévodes. Telle était la situation en Russie, trouvée par Casimir le Grand dans la moitié du XIV-e siècle. Certains de ces „wołosti” sont devenus (faisant partie déjà de la Pologne) des districts juridiques, tandis que d'autres ont pris de l'importance plus grande en tant que capitales des régions et des voïévodies (ainsi, p. ex.: Belz — capitale de la voïévodie, Chełm — capitale de la région

gouvernée par un châtelain et ayant un tribunal foncier pour la noblesse du voisinage). À Hrubieszów, bien qu'il ait été également le centre du district, il n'y avait pas de staroste municipal; le tribunal foncier de Chełm qui y siégeait, comptait, à côté du juge, les voïévodes de Hrubieszów, les assesseurs se recrutant de la chevalerie voisine, les fonctionnaires fonciers de Chełm et de Bełz, de même que les starostes municipaux. En plus, pour rendre des jugements dans les différends entre la chevalerie de la région de Chełm et celle du district de Horodło, à partir de 1447 il y avait des juges spécialement désignés.

Aux compétences de ce tribunal étaient soumises les affaires financières litigieuses ou non, comme à tous les tribunaux fonciers selon le droit polonais.

Devant ce tribunal comparaissaient non seulement les chevaliers, mais aussi les dignitaires laïques et ecclésiastiques, de même que les membres des familles régnantes (les Olgierdowicz de Dub et de Kraśniczyn). En plus on y rencontre les bourgeois de Hrubieszów et de Horodło, de même que les paysans appelant en justice les héritiers des villages des districts de Chełm, de Hrubieszów et de Horodło. Prenant en considération l'ensemble des juges et le lieu de résidence des personnes y étant subordonnées, le tribunal de Hrubieszów peut être nommé un tribunal mixte pour quelques districts avoisinants, situé à la frontière de ces districts (dont ceux de Chełm et de Hrubieszów faisaient partie de la Couronne, tandis que celui de Horodło appartenait au duché masovien). Le fait que dans son appellation on trouve les mots „de Hrubieszów” signifie seulement le lieu de son activité. Le début de son existence n'est pas connu; par contre, il a cessé de fonctionner en septembre 1465 en vertu de la résolution ordonnant son déplacement à Chełm. Les notes mentionnées le confirment, en ajoutant qu'il y fonctionnait jusqu'à 1467. Pour la suite de son histoire les sources ne disent rien.

La cause de sa liquidation peut être expliquée par l'action de liquidation, dans toute la Pologne en 1465, des districts occupant des territoires petits. Elle peut se rapporter aussi à la question d'incorporation de la région de Bełz à la Couronne, ce fait signifiant que le maintien de ce tribunal n'était plus nécessaire.